

Nyolcadik fejezet

A MAGYAR NÉPMŰVÉSZET

Irta

UJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ ADRIENNE

A népművészet fogalma

A nép díszítőhajlamának, díszítőtevékenységének az a megnyilatkozása, amit a közhasználat ma általában „népművészet” kifejezéssel illet, a magyar népi kultúrának egyik igen értékes ága. A népművészet szó tulajdonképpen egy a díszítőtevékenység-nél tágabb jelentésű fogalomkört jelöl, beletartozik a nép zenei, szellemi, díszítőművészi megnyilatkozása egyaránt; a közhasználatban „népművészet”-nek nevezett fogalmat pontosabban jelöli a kevésbé elterjedt „díszítőművészet” kifejezés. Mégis, a nyelvszokást követve, a továbbiak során a népművészet kifejezést mi is mindig a fent jelzett szűkebb értelemben használjuk majd.

A jellegzetesen magyar népművészetet a nemzet pásztor, földműves, falusi kismesterember rétege virágoztatta fel; ha roncsaiban is, de ez a réteg őrizte meg napjainkig és ez a réteg az, amely még ma is él vele. Ezt a társadalmi réteget a jobbágyok és az ezekkel hasonló színvonalon élő — csupán politikai téren kiváltságolt — kurta-, vagy bocskoros nemesek alkották. Hagyományt őrző utódaikból alakult ki a mai „nép”-nek nevezett társadalmi réteg.

Sajnos, azt kell mondanunk, hogy népművészetünk ma már erősen kihalóban van. A mult század 50-es éveitől kezdve a rohamosan megváltozott gazdasági, politikai és műveltségi viszonyok, valamint a világháború a magyarság lelkivilágában is nagy változást okozott. Márpedig a művészet, annak bármelyik ágáról

is essék szó, az egyén, nép, illetőleg az egész kor lelkivilágának tükre. Ha elhalványulnak az ősi szokások, elsorvad, megváltozik a régi életforma, elveszti talaját és értelmét, ősi kifejező erejét a régimódi művészi megnyilatkozás is. Ez olyan jelenség, aminek menetét lassíthatjuk esetleg, de megakadályozni nem áll módunkban.

Természetes, hogy egy nép mai kultúrájában keveredik az ősi, primitív és a különböző történeti korok hagyománya, a műveltebb társadalmi rétegből a közelmúltban leszállt műveltség kincse. Elsősorban a nyugati műveltség több száz éven át beáramló átalakító — sok esetben uniformizáló — erejével kell számolnunk. Ez a műveltségi rétegződöttség a magyar nép művészi megnyilatkozásában is felfedezhető, azonban csak ritka esetben hat zavaróan, mert a nép egészséges művészi érzékével az átvételkor asszimilál, azaz az ősi hagyomány szellemében áthasonít, hagyományos ízlése szerint alakít is.

A lelki átalakulás több oknál fogva nem ment végbe az egész ország területén egyenlő erővel. Ennek tulajdonítható egyrészt az a jelenség, hogy a művészi formakincs különböző jellegű rétegeit őrzi a nép: így vannak területeink és társadalmi rétegeink, ahol még a primitív kultúrákra jellemző ősi díszítőelemeket is felkutathatjuk a nép mai műveltségi, illetőleg művészi anyagában. Más részeken inkább a középkor művészetének formakultúrája, illetve annak átalakult népi megfogalmazása rekedt meg. Az utolsó század, a világháború politikai, gazdasági és műveltségi viszonyainak alakító hatására vezethető vissza részben az a tény is, hogy most, a XX. században egyes vidékekről — elenyészően kevés, szinte alig kinyomozható emléket hagyva hátra — kiveszett a népművészet, másutt a nép csupán hagyománytiszteletből őrzi a régi emlékeket, de újakkal nem gazdagítja. Viszont a magyarság élő művészi hajlamát igazolja, hogy néhány vidéken most van kiforróban a népművészet egynémely ága.

A jellegzetesen magyar nemzeti érték, de főként a nép iránti érdeklődés felébredése a XIX. századra jellemző társadalmi jelenség, amit a politikai és irodalmi téren egyaránt megindult ilyen irányú előkészítés eredményének tekinthetünk. Ugyanezen időben a népnek még ősi hagyományokra támaszkodó művészkedő tehet-

sége is indít el újabb fejlődést, mely a 60—70-es évek gazdasági fellendülése idején bontakozik ki a maga teljességében.

A század végén a társadalom mind szélesebb rétege érdeklődik a nép művészkedő megnyilatkozásai iránt és megindul írásban, képekben és tárgyakban a gyűjtés munkája. Ezt a gyűjtést, de főként a kiadványokat nem tudományos szempontok vezérlik, hanem nagyobbára a kor romantikus népies-nemzeti irányának szelleme. A kitűzött gyakorlati cél ezeknél az volt, hogy a századvégi elsekélyesedett, a nyugati irányokba belefulladt iparművészetet a népi elemek közkinccsé tételével megtermékenyítsék, átformálják, magyarrá tegyék. Ekkor plántálja be Huszka József a köztudatba a népművészet díszítő elemeinek „ázsiai” eredetére vonatkozó, tudományos szempontból gyengén alátámasztott elméletét.

A népművészetre vonatkozó könyvek kiadásával körülbelül egyidőben, tehát a 80-as években indul meg a tárgyak gyűjtése is. Ez a munka, bár nem volt még kellően előkészítve, mégis igen gazdag gyűjteményt eredményezett, megvetette alapját a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára anyagának és jó néhány vidéki magán gyűjtőt gyűjtemény alapítására serkentett.

A múzeumokban összegyűjtött, vagy a falun — tehát saját környezetében — reánk maradt népművészeti anyag legrégibb darabjainak kora sem haladja meg a 150 évet. Tehát e téren több századra visszamenő tárgyi hagyatéokra nem támaszkodhatunk. Írott kútfőink is igen gyéren emlékeznek meg a népművészet körébe vágó kérdésekről, tárgyakról. Igaz, hogy ezeknek összegyűjtése is még igen hézagos, napjainkban van csak e munka folyamatban.

A népművészeti anyag rendszerezése, a hiányok pótlása hosszú évek komoly tudományos munkáját követelte meg. Ha azt nem is mondhatjuk, hogy a népművészet teljes anyagát már tudományosan feldolgozták, számtalan részletteredmény és becses összefoglalások állnak máris a tudomány és a művelt érdeklődők rendelkezésére.

A következőkben csupán a legjellegzetesebb népművészeti ágazatokat óhajtjuk nagy vonásokban vázolni, a régen bevált és alkalmazott anyag, illetve technika szerinti csoportosításban.

Végig tekintve a magyar díszítőművészet legszámottevőbb megnyilatkozásain, lehetetlen észre nem vennünk, hogy szinte az egyes tárgy lényegéhez tartozik, hogy díszített legyen. Az alkalmazott dísz azonban igen szoros kapcsolatban van magával az alapanyaggal, sőt legtöbbször ez is diktálja a dísz alapelemeit. A magyar ember vérében van az anyag alaptulajdonságainak tiszteletben tartására való hajlam. Innen magyarázható, hogy a magyar népművészeti darabok között anyagszerűtlenül díszített sohasem bukkan fel; és ugyancsak ezzel kapcsolatos, hogy minden anyagnak megérzi, megkeresi és meg is leli a neki leginkább megfelelő eljárást, megoldást, technikát. A díszítés a valóban jellegzetes népművészeti daraboknál mértéktartó, sohasem megy a célszerűség rovására. Mivel tehát tárgy és a reá alkalmazott dísz elválaszthatatlanul összefüggnek, a díszítőművészet egyes ágazatainak tárgyalásakor majd minden esetben ki kell térnünk a tárgy rendeltetésének, összeépítésének, anyagának és az alkalmazott technikának vázlatos ismertetésére, hogy a díszítmény ősi alapelemeire, kompozíciójának jellegzetességére a figyelmet felhívhassuk.

Fa- és szarumegmunkálás

A magyar nép tárgyi kultúrájának egyik hordozója a fa. Háztartási eszközeinek, gazdasági berendezésének, bútorainak legfontosabb nyersanyagát régebben a fa adta. Mióta azonban a gyáripár kifejlődött és az országutak egyre sűrűbben hálózták be az országot, a falusi ember háza táján mind kevesebb emlékét találjuk az „ősi fa-korszak”-nak. A gazda, vagy a falu faragáshoz értő embere által készített, sokszor gazdagon díszített eszközök helyére a gyáripár különböző anyagból készült használati cikkei kerülnek. Tévedés volna azonban ennek okát csupán a technika és az ipar fellendülésében keresni. Sokban hozzájárult ehhez a nagy erdőségek pusztulása is. Az ősi fa-korszak virágzását ugyanis egyrészt a magyarországi lombos és tűlevelű erdőségek nagy kiterjedése, a fanemek változatossága tette lehetővé. Ez a tényező természetesen csupán a famivesség anyagi alapját biztosította; felvirágzását a magyar népnek a mesterkedésre, a fafaragásra való hajlamának köszönheti. Ezt a tulajdonságot elődeink való-

színüleg még az őshazából hozták magukkal, legalább is erre vall, hogy a fa-fajták elnevezése, a megmunkálás eszközeinek és módjainak meghatározása jórészt finn-ugor, vagy korai török eredetű szavakkal történik (pl. *fenyő, hárs, nyír, ró, vág, fúr; alma, kökény, bicsak, balta*, stb.). A nyelvészeti bizonyítékok mellett megemlíthetünk tárgyi bizonyítékot is, annak az állításnak az igazolására, hogy a magyar nép szeret fával foglalatосkodni, nevezetesen azt, hogy még a fátlan Alföldnek is megvannak a maga faragó mesterei.

Természetes, hogy a famegmunkálás és díszítés azokon a területeken, amelyek lombos, vagy túleveles erdővidékeink közelében voltak, sokkal gazdagabban és sokrétűbben bontakozott ki, mint a fával gyéren benőtt síkságon. Az erdőségek közelében lakó, erdőjáró embernek bőven van alkalma kitapasztalni az egyes fa-fajták jó vagy rossz tulajdonságait, alkalmazásuk, megmunkálásuk módját. A tapasztalat apáról fiúra, vagy mesterről tanítványra száll, hagyomány lesz belőle. A hagyományt sok esetben misztikus elemek is átszövik és babona formájában örökölődik át sok mesterségbeli fogás, vagy az a tapasztalat, hogy egy bizonyos fa-fajta egyik vagy másik célra alkalmasabb-e.

A népművészet tárgykörébe sorolható fa-anyagú tárgyi emlékeink egyik legrégebbikét, a fa-kéregből készült dobozt, vagy „szelencét”-t is az erdőövezte lakosságnál találjuk meg. A fakéreg-doboz kétféleképpen készül, vagy úgy, hogy a vékonyabb törzsről kb. 10 cm magas kéreggyűrűt fejtenek le, vagy pedig a szalag alakban lefejtett kérget csapok és nyelvek segítségével alakítják át gyűrűvé. Az immár gyűrű alakú kéregdarabot egy vastagabb kéregdarabbal befenekelik és tetőt készítenek reá. Ezekben a dobozokban, tarisznyába való készségeekben tartja az erdőmezőt járó ember a sőt és más effélét. Elkészítésének tüzetesebb leírása helyett inkább díszítését vizsgáljuk meg. Mint láttuk, szerkezet szempontjából két csoportba sorolhatjuk a fakéreg készségeket. A különböző szerkezet kihat a díszítések módjára is. Az összeerősítések nélkül készült dobozokat mestereik karcolással, vagy szurkálással díszítették. A megsértett helyeken a kéreg sötétebb tónusúvá vált, a szelencét az alap világos és a szúrás, illetőleg karcolás helyének sötét tónusa csinosította. A második csoportnál, az összeerősítéssel készült doboznál a csapokat szab-

ták mintásan, de előfordult ennél a fajtánál a karcolt díszítés is. A díszítésre felhasznált mintaelemek a fakéreg szelencék egyszerű szerkezetének és díszítő eszközének megfelelően szintén egyszerűek. Jobbára mértani formák. Párhuzamosan körülfutó három egyenes vonal, háromszögek és pontsorokból kialakított körök. A díszítés elhelyezése is hasonló egyszerűséget mutat, a minták részint a szerkezeti elemeket hangsúlyozzák, tehát a doboz alsó és felső szegélyén húzódnak végig, részint az oldalát díszítik. Ez utóbbi esetben az egyes díszítő elemek egymás mellé rendezettek, szervesen összefüggő, több elemből összeépített mintákat, egy-két kezdetlegesen ábrázolt növényi díszet kivéve, nem igen találunk. A fakéreg szelencék díszítése esztétikai szempontból a népművészet utóbbi néhány évtizedének alkotásaival összevetve első tekintetre talán kevésbé értékesnek látszik. Népművészeti értéküket az a körülmény adja meg, hogy ezek a munkák, illetőleg ez a díszítési mód, akárcsak a tárgy maga, Viski szerint valószínűleg ősi hagyatékunk legrégebb rétegéhez tartozik. A fakéreg szelencéknél felismerhető az a már talán törvényszerűségnek nevezhető jelenség, hogy a szerkezet, azaz a külső alak és a vele egyidőben kialakult díszítómód szorosan kapcsolódnak. Ehhez a hagyományos díszítómóddhoz, stílushoz még akkor is ragaszkodnak ugyanazon tárgyaknál, amikor már más tárgyak díszítéséről újabb stílus hatását olvashatjuk le.

Az ősi tárgyi formának és a vele egyidőben kialakult, mondhatnók uralkodó stílusnak ez a szoros, még ma is észlelhető kapcsolata figyelhető meg a parasztság egyik bútordarabján, a *szuszékon* vagy ahogy az Ormányságon nevezik, a „szökröny”-ön, vagy csíkiasan „kar”-on. A szuszék parasztságunk ma is használatos bútordarabjai között egyike a legrégebbeknek. Eredetét, mai alakjának kialakulását még csak vázlatosan sem ismertethetjük, mert ez messzire elvezetne tárgyunktól. Népi elterjedésére vonatkozóan is csak annyit, hogy a XVII—XVIII. században, egyes kutatók szerint már a XVI. század elején a paraszt szobában otthonra talált. Azt a kort, amelyből legalább is a parasztságunknál ma megtalálható fajtája származott, nemcsak alakja, hanem készítésének módja is elárulja. Készítéséhez leginkább bükk- vagy más keményfát használnak. A fatörzs feldarabolását kivéve ma sem használnak fűrész, a régi szokáshoz híven nem

használják az asztalosságának ma már nélkülözhetetlenné vált, de a középkorban még jobbára ismeretlen szerszámát, a gyalut sem. Faragó fejszével, ékkel készül a szuszék, legfeljebb újabban a lapok simításához, egyengetéséhez faragókéssel is hozzásegítenek. A szuszék faragó munkája azonban az alkatrészek kifaragásával és összeállításával még nem fejeződik be. A felépítésében, arányaiban bizonyos monumentálitást tükröző bútordarabot szerkezeti felépítésének megfelelően egyszerű eszközzel, karcolással, rovátkolással díszítették. Hogy a díszítés stílusa, a díszítés módja a mintát adó templomi ládákról közvetlenül hagyományozódott-e át, vagy részben más népek alkotásai közvetítették-e, vagy a magyar nép díszítő ösztönéből fakadt, nem tudjuk. Díszítésének módját: a karcolást, a rovátkolást a gótikus faragott dísz kezdetleges utánzásának is tekinthetjük. Szintén a középkorra utalnak maguk a minták, bizonyos elemek még régebbre is. Ámde a díszítés módját, a díszítő elemek stílusát az anyag: a kemény bükkfa, az eszköz: a körző, bicska, vagy más hasonló karcoló szerszám is formálhatja.

Nézzük most már tüzetesebben, milyen díszek kerültek ki a szuszék-faragók, vagy mint ahogy őket régi, XVI. századból származó írás nevezi: a szekrényművesek késő utódainak keze alól? A díszítéseket az elemek szerint két csoportba sorolhatjuk: a túlnyomóan görbe vonalú díszítő elemekkel karcolt szuszékok és az egyenes vonalú elemekkel díszített szuszékok csoportjára. A Dunántúl és Északmagyarország parasztházaiban található szuszékok díszítési forma és szerkezet szempontjából jóval felülmúlják az erdélyieket. Díszítő elemeik a körből és a körvonal, illetőleg a körív különböző változataiból keletkeznek. Növényi eredetű, természetre utaló elemeket elvéve szegélyként találunk, ez esetben is erősen leegyszerűsített, szkematikus formában. Ugyancsak szkematikus, mértani jellegű ábrázolásban emberi alakok is felfedezhetők egyes darabokon. A felület díszítésének egységes megszerkesztése ezeken a tárgyakon hiányzik. Az egyes minta-elemeket, vagy minta-csoportokat egymás mellé, a szuszék oldaldeszáira, hosszanti irányban karcolták be. Minden deszkát más és más mintával ékesítettek, a lábakat egymás felé vésett mintákkal írták tele. Az esztétikai hatást a vonalritmus mellett a sűrűn egymás mellé húzott, vagy egymást keresz-

tező vonalakkal betöltött felületek sötétebb tónusának a betöltetlen felületek világosabb tónusával való váltakozása adja meg. Az erdélyi szuszék díszítése, mint azt már említettük, sokkal egyszerűbb. Körzöt nem használnak, nem karcolják, hanem róják: késsel, egyenes vésővel ékalakú rovátkákat metszenek ki. A kemény bükkfában nem valami könnyű mesterség a rovás, merész vonalú, dús mintázatot már azért sem várhatunk. Nem is találunk sem a mértani, sem a növényi díszek között az egészen enyhén hajló hullámvonalakon kívül más hajlékony vonalat. A leggyakrabban használt mintaelem a négyzet-háló rovátkolás. Ezekkel a saktáblaszerű beosztású négyzetlapokkal úgy díszítenek, hogy minden második négyzetlapra átlókat és négyzet-felezőket rónak fel. A szuszék rövidebb oldalait és lábait fa, vagy faág, mondhatnók fenyőág, szkematikus rajzával díszítik. Kedvelt díszítőelemük a csúcsával szembefordított háromszög és a már említett, enyhén hullámszó vonal, amit „vízfolyás”-nak neveznek.

Népművészetünk stílusának alakulása és díszítő technikájának sok irányú változatossága legjobban talán a *guzsaly*okon figyelhető meg. A guzsaly a szövés-fonás, pontosabban a fonás egyik eszköze. A guzsalyfajták közül díszítés szempontjából a száras és talpas guzsaly a legszámottevőbb. A minták általában az egész guzsalyt dúsan borítják. A régebbi eredetű száras guzsaly és a talpas guzsalyok írottak, rovással díszítettek. A mintaelemek általában a legegyszerűbb díszítő elemek közül valók: hullámvonalak, zeg-zúgos, úgynevezett kígyóhátas minták, ritmikus sorban elhelyezett háromszögek csoportja, olykor egy-egy egészen leegyszerűsített tulipán váltják egymást a hengeres, vagy sokszögre kihúzott pálca felületén. Az egész felület díszítésének egységes megszerkesztését a kezdetleges mintaelemekkel borított guzsalyokon még nem találjuk meg. A hosszanti irányban szakaszokra osztott száron az ösztönös díszítő kedvnek engedve változtatják egymást a különböző minták. Az újabb keletű guzsalyokon, különösen azokon, amelyeket a kéz mozdulatait könnyebben követő díszítő eljárással, festéssel, vagy választó vízzel ékesítettek, növényi ornamentika és az egész felülettel számoló kompozíció figyelhető meg. Ez az eljárás és ez a díszítő mód jobbra a matyóknál terjedt el. A matyó guzsalyok egy része hosszanti irányban van tagolva, az egyes mezőket díszes gyűrűk vá-

lasztják el egymástól. A mezőket növényi ornamentika tölti ki. Mértani díszítő elemek ezeken a guzsalytipusokon nem igen találhatók.

A guzsaly-szár díszítésének meglehetősen elterjedt két módja még az ólomöntés és a faragás. Az előbbi nemcsak azért sorolható ide, mert az alapanyaga fa, hanem azért is, mert a negatív részeket — a később ólommal beöntendő területeket — faragással mintázza ki, vagy mintáztatja a nálánál jobban hozzáértővel választottja számára a legény, vagy a menyecske számára a fiatal férj. Az ólommal kiöntött guzsalyok mintázatát az ólomöntés módja szabja meg. Úgy kell ugyanis megtervezni a mintákat, hogy az ólommal kiöntött területek egymással összefüggjenek, mert csak így folyik végig az egyik oldalon öntött ólom az egész hálózaton. Az elemek tehát egyszerűek ezeknél a guzsalyoknál. A dísz az elemek hálózatos egymásmellé helyezése, ismétlése adja. Leleményességet, lendületes vonalakat itt hiába keresnénk, inkább a minták pontos, egyforma rajza és faragása, továbbá a munka gondossága váltja ki az esztétikai hatást. Míg az eddigi díszítő módok, ideértve a rovátkolást és a karcolást is, végeredményben a rajz kifejező eszközével szóltak a szemlélőhöz, addig a faragott guzsalyoknál a szép és gondosan kimunkált formának kellett meggyőznie a leányt az ajándékozó érzelmeiről. Leggyakrabban a tulipánt, a csillagot, a laposabb szárú guzsalynál a szívet faragják meg. Az egyes mintákat két- vagy háromsoros berovátkolással, síma részekkel választják el egymástól. A matyóknál találunk olyan guzsalyszárat is, amelyen a faragás az esztergályozás csiszolt, domború mintáira emlékeztet. Az ily módon díszített guzsaly esztétikai hatását, akárcsak a véséssel díszítettekét, sokszor még színezéssel is fokozták.

A guzsaly szárához hasonló módon díszítették a guzsaly talpát is. Itt jól megfigyelhető az a magyar nép díszítőművészetét általában jellemző vonás, hogy a díszítő felület teljes kitöltésére törekszik. A nyél beerősítése felé forduló — általában trapézalakú — talpnak a szélesebb oldalait, de sokszor a ferde oldalait is kifaragták. A faragott oldalak erősen hullámzó vonalát karcolt, vagy rovott vonallal, esetleg pont-sorral szegélyezték és az így körülvelt területeket díszítették azután rovással, karcolással, vagy festéssel. Lehetséges, hogy ez a karcolás volt az ősi darabok

egyetlen dísz, az újabbaknál azonban, mint azt más tárgyaknál is megfigyelhetjük, szegélydíszként a szélre került. A guzsalytálpak mintaelemei között gyakran megtalálható a rozettás díszítmény. Ez a körnek körívvel, csillagokkal történő felosztása, tehát mértani jellegű minta; eredetét szintén az őskorra vezetik vissza. Eleven hagyománya ma a guzsalyokon és egyéb ősi házi szerszámokon él tovább. De már nem, legalább is nem mindig, egyedüli díszítő elemként; sokszor csak térkitöltő szerepe van. A trapéz rövidebb oldala felől szívből, vagy cserépből kiinduló hajlékony, dús levelű inda egy-egy virágjaként faragják meg, vagy a virágok levele és szára által üresen hagyott helyet töltik ki vele. A magyar népművészet még egy sajátos jegyét olvashatjuk le a guzsalytálpak díszítéséről: a szimmetria kerülését. A folt és vonalhatásban a két fél guzsalytálp között első tekintetre semmi különbséget sem látunk, tüzetesebb megfigyelés után tűnik fel a két fél önálló szerkezete.

A szövással kapcsolatos többi szerszámot is díszítik: a vászonfesztőt, de sok helyen az osztovátát magát, a szövőszéket is. A vászonfesztítőket mértani formákkal, jobbra úgynevezett ék-véséssel mintázzák. Az osztovátát esetleg festéssel is díszítik. Hasonló díszítési módot látunk a többi munkakörbe tartozó szerszámoknál is, így például a mángorló fáknál, sulykoknál és kapatisztítóknál. Tekintettel arra, hogy ezek ajándékozása is az udvarlás egyik megnyilatkozása, a szerelem szimbólumai, a szív, páros galamb is előfordul az előbb említett rozettás és növényi díszek között.

A faragásban, de a népművészet más ágazataiban is parasztságunk egyik legjáratosabb rétegét a pásztorok teszik. A pásztorok művészetére először Herman Ottó hívta fel nyomatékosan a figyelmet. Ő használja először a „pásztorművészet” kifejezést is. Lehet, hogy sokak előtt ez a kifejezés talán csak a romantícizmus túlzásának tűnik fel, ha azonban kezünkbe vesszük a pásztorok alkotásait és bepillantást nyerünk műhelytitkaikba, nem tartjuk a művészet kifejezést érdemtelennek a pásztorok faragásával, csont- és bőrmunkáikkal kapcsolatban. Alkotásaikat, kivált régebben, a paraszt társadalom is értékelte. Egy ügyes kezű pásztort messze földről felkerestek, munkával láttak el és munkáikat is nagy becsben tartották. De a pásztorok maguk is

azon voltak, hogy ezt a megbecsülést kiérdemeljék. Minden munkájukban gondosan megválasztott és előkészített anyagot, tudásuk legjavát adták. Művészetüket, a faragást, ólomöntést, szíjfonást, — hogy csak néhányat soroljunk fel — épp úgy szerették, mint hivatásukat, az állatok gondozását. „Ha disznóvá a vilkei határba, a kis libércsi vőgybe jó béméntünk, oszt pásztorok többen össze találkoztunk, mingyá a faragásra fordút a szó. Félmutattuk egymásnak, ki mit faragott — vót ott fakanál, gyufatartó, sőtartó, baltanyél, bot, orsó, guzsaj, lócahát, flajta, furujja, dudafej — osztán elbirátuk kis mijjen”, — írja le Madarassy László Gyurkó Pál kanásznak legénykorára való emlékezését.

Így alakult, fejlődött a pásztorművészet, szállt apáról fiúra, vagy idősebb pásztorról kis bojtárra. Nem volt könnyű mesteriség ez. Nemcsak magában a faragásban kellett jártasnak lenni, hanem érteni kellett a kiterveléshez, ismerni kellett a szerszámkészítés csínját-bínját. Az igazi faragónak csak a maga készítette szerszám állott a kezéhez. Ismernie kellett a fafajták természetét is, mert nem mindegy ám az, hogy mit milyen fából faragnak. Berze bacsu, nógrádi juhász, azt tartja, „hogy csak az a binkó igazán binkó, amelyik barkoca fából (berkenye fából) van.” Fia fakanalat leginkább ihar és szilfából farag. Deák Sándor nehéz ostornak csak a szilvafát szereti. Mégpedig a berzenzeit, annak is a „völgyit”: a derekát. Azok a faragó pásztorok, akik az erdő közelében őrizték állataikat, könnyen juthattak fához. De nem elégedtek meg ám mindig a fával úgy, ahogy azt az Isten megteremti! A juhász binkó a legtöbb helyen csak úgy igazi, ha a száron forradás is van. Ezt vagy úgy érik el, hogy a fát a gyökerén megkarcolják bizonyos távolságokban és az kiforrija magát, vagy a karcolásokba sommagot tesznek, a fa ezeket körülnövi és görcsössé válik. A fátlan vidékek faragó pásztorai nem jutottak ilyen könnyen nyers anyaghoz, ők vagy vették, vagy az erdős vidékekre járó búcsúsokkal hozatták.

A fa kényes anyag, nem lehet azonmód, ahogy frissiben levágták, megfaragni, mert reped, szú esik bele, vagy elgörbül. A paraszt ember pedig nem gyönyörködni akar a faragott szerszámában vagy eszközében, hanem megkívánja, hogyha valamit vesz, akkor az ne csak őt magát, hanem még az unokát is ki-

szolgálja. A faragó pásztornak nemcsak arra kell néznie hogy díszes legyen a szerszám vagy eszköz, hanem arra is, hogy jól a kézhez álljon. Nagy gonddal készíti elő a pásztor a fát, az előkészítés módja a fa anyaga és a szokás szerint változik.

Mielőtt tovább kísérnénk a fát binkóvá, kampósbottá válása útján, vessünk egy pillantást a szerszámokra és azoknak készítésére. A faragó pásztor szerszámai általában a bicsók, két-három ár fajta, meg a kanál faragásához használt görbe kés. Ezek nyeleit is maguk faragják, illetve öntik ki ólommal, pengéjét is maguk erősítik be ólommal. A pásztorművész sokféle használati eszközének alakját és díszét egyaránt ezzel a néhány kezdetleges szerszámmal adta meg. Természetes, hogy foglalkozásuknak jelképét, „címé”-t, vagy „címeré”-t, mint a *juhászkampót*, az ostort, a botot különös gonddal díszítették ki. A kampóra nem egyszer plasztikus állati, esetleg emberi alakokat is faragtak. Ilyen plasztikus, szoborszerűen kifaragott állatalakokat találunk a pásztorok ivóedényének, vízmerítőjének fülein, ritkábban még oldalain is. A *vízmerítők* többnyire csésze alakú füles edények, hengeres, vagy csonkakúphoz hasonló formában. Alakjukat egyik feltevés szerint a bőr edényektől kapták. Az állati alakokat, kutyákat, medvéket, többnyire az edény oldalán álló helyzetben faragták meg, esetleg a vízmerítő fölére ültették. Találunk azonban olyan edényeket is, amelyeknek alakja madártesthez hasonlatos, fülük visszaforduló madárfejet formáz.

Talán a természet, az erdő, az állatok közelsége az oka, vagy a hortobágyi pásztoroknál, mint Lükő írja, a környezet egyhangúságának ellensúlyozására való törekvés, hogy a pásztorművészet oly gazdag mintájú. A pásztorművészetben az elvont mértani díszek mind ritkábbak, elmarad az ezeket kifejező mesterségbeli megoldás, az ékvésés is. A díszítményeknek nemcsak az elemei állanak közel a természethez, hanem a díszítmények felépítésében is találunk bizonyos vegetatív elemeket. A természetűség felé hajló ábrázolási mód nemcsak az újabb keletű domborműví díszítéseken figyelhető meg, hanem a régi származású, egysíkú díszítómódnál is, többek között a spanyolozott tükrösöknél. A természetűséget nem úgy kell értelmeznünk, hogy az egyes alakok részletformáit természetűen faragták, illetőleg rajzolták meg, a természetközelséget inkább az ábrázolt em-

beri és állati alakok mozdulatainak természetességében és abban a jelenségben figyelhetjük meg, hogy a díszítést szolgáló kis jele-
netek, akár emberek, akár állatok a szereplőik, az életnek köz-
vetlenül megragadott mozzanatát ábrázolják.

Ugyanezeket a mozzanatokot figyelhetjük meg a pásztormű-
vészet egyik sajátos anyagán, a *lopótők*, illetve *kobak* díszítésén
is. Helyes díszítő ösztönre vall a díszítés felépítésének az a több
munkán megfigyelhető módja is, hogy a körte alakú kobak felső
részét növényi, sok esetben a honfoglaláskori díszítésre emlékez-
tető mintákkal ékesítik, a nyakrészt üresen hagyják és csak az
alsó, testesebb gömbformára karcolnak emberi és állati ala-
kokat.

A pásztorművészet emberi és állati alakjai fejlettebb gyer-
mekrajzok ábrázolási módjára emlékeztetnek. Faragásuk —
Viški szerint — a korai román állat- és emberábrázolás módjá-
hoz hasonlítható: szkematikus, kezdetleges ábrázolás. Részleteket
csak akkor ábrázolnak, ha valami jól ismert, figyelmüket erősen
lekötő formát találnak, vagy ha, amire különösen az egysíkú min-
táknál kerülhet sor, alkalom nyílik díszítő hajlamaik kiélésére.
Erre jó alkalom kínálkozik a ruhák ábrázolása közben. A jelene-
teket rendszerint minták, mintasorok szegélyezik, a mintasorok
elemei között nem egyszer régebbi eredetű mintacsoportokat ta-
lálunk.

Földrajzi elterjedésük szerint az alakos faragású pásztor-
munkák leginkább a Dunántúlon váltak divatossá, de találunk fa-
ragással díszített munkát Magyarország északi és déli részében
egyaránt, csupán Erdély területe az, ahol a díszítésnek ez a
módja, legalább is a kutatás eddigi eredményei szerint hiányzik.

A pásztorkészségek között, különösen azokon a helyeken,
ahol a szarvasmarhatartás honosodott meg, a szelencéket, kisebb
dobozokat, de sokszor a pásztor vízmerítőjét is, nem fából, ha-
nem a marha szarvából készítik. A szelencék alapja általában az
elipszist közelíti meg, fenekük és fedelük fából készül. A díszítés
további módja a fa szelencékhez hasonlóan megy véghez: karco-
lással és spanyolozással díszítik.

Az előbb ismertetett, szaruból készült szelencék Erdélyben
nem ismeretesek, jóllehet a szarvasmarhatenyésztés és a szarv-

megmunkálás — különösen a szarvas agancsáé — nagy multa tekint vissza.

Két ágú díszített szarvasagancsok, mint azt az egész ország területén talált leletek igazolják, századok óta ismeretesek. Újabbkori használatukra erdélyi elnevezésük („*porszaru*”) világít rá. Eredetileg egyes kutatók szerint vallási eszköz — idolum — volt. Díszítő elemeinek egy része is kultikus eredetű, másrésze a vadászattal kapcsolatos állatokat ábrázol, némelyek szerint azzal a mágikus célzattal, hogy az ábrázolt állat az ábrázolás következtében a vadász hatalmába kerüljön. Láthatunk olyan díszítő elemeket is, amelyek az európai ember díszítőművészetének első minta-kincsei közül valók. E jelentésben egymástól eltérő, különböző korból származó díszítő elemek e tárgyakon sokszor egymásmellett jelennek meg: állati alakok, szkematikusan ábrázolt táncoló emberek, napkorong, kígyós vonal, stb.

Az állat szarvát *vízmerítő*nek vagy jelző *kürt*nek is használják. E tárgyak díszítésénél a porszaru mintavilágából származó elemeket nem igen találunk. Díszítés szempontjából, mint azt már Herman Ottó megállapította, két fajtát különböztethetünk meg: a dunántúli és az Ecsediláp-vidéki. A dunántúli tülkökre az jellemző, hogy a tülök mezején keresztbe futó díszítményt sávokkal tagolják és ezekbe a mezőkbe kerülnek a fő díszítő csoportok. A lápvidék tülökdíszítését viszont az jellemzi, hogy a felület kevésbé tagolt, csupán két mezőre oszlik. Mint más tárgyaknál, itt is alakokkal a dunántúliak díszítik a tülköt. A színezést is csak náluk találjuk meg. A karcolt tülköknél, mivel a keskeny fekete vonal a tülök nagy, fehér felületéhez viszonyítva nem keltene díszítő hatást, a nagy minták körvonalait kettőzötten húzzák meg és a vonalközöket párhuzamos vonalakkal töltik ki. Ez a megoldás szintén az ősrégi díszítő megoldások közé tartozik.

Ha már a csont és a szaru munkáknál tartunk, röviden meg kell említenünk a csecse-becseként használt csont tárgyakat is. Ezeket „*kupáncsok*”-nak nevezik, a szíjra akasztott készségeket díszítik velük. Alakjuk hengeres, csonkakúp, vagy rozetta. Pontozással és rovással vannak díszítve. Valószínűleg az ősi csontékszerek emléke él bennük.

Az újabb idők polgári divatának hatása tükröződik az ugyancsak csontból, vagy szaruból készült óraláncokon. Ez utób-

biak azonban esztétikai szempontból korántsem olyan értékesek.

A falulakó magyarság művészi hajlamait nemcsak az eddig említett használati tárgyak díszítésében éli ki, hanem épületeinek, bútoraiknak, temetőinek ékesítésében is.

A halott nyugvóhelyének fa-jellel való díszítése a kutatók szerint ősi szokás. Már a honfoglalás előtti időkben a halott iránti kegyelet jeléül *kopjafát* tűztek sírja fölibe. A kopját díszesen faragott tartóba tűzték. Ennek a tartónak az emléke élt még néhány évtizede, helyel-közzel él még ma is, főleg a protestáns székely temetők kopjafás síremlékeiben.

A kopjafa négyzet, vagy téglalap alapú, mintegy másfél méter magas oszlop. Plasztikus faragás a dísze, amit egyes helyeken rendszerint még piros és kék színnel élénkítenek is. Legtöbbnyire tulipán kehelyben, nyolcágú csillagban, kis piramisban végződnek. A mintaelemek között gyakran találjuk meg az ék alakú körbe futó vésést és ennek tovább fejlesztett alakját, amikor annyira kiszélesedik az árok, hogy a két árok közti rész párna formává alakul át. A már említett tulipánalakokat sokszor kelyhükkel szembefordítva faragják oda, olykor két csillag közé helyezik vagy körülfutó ékrovással szegélyezik. Egyes kutatók szerint a minták különböző elhelyezésének jelentése van. A fejfáknak a kopjához hasonló alakja a Duna-Tisza közén él, ezeknek díszítő elemei azonban kevésbé tagoltak. A mértani alapformák, henger, gömb, csonkakúp változataiból állnak.

Véssett díszítésű fejfák Tiszántúl, kun és hajdu területen és a Felső-Tisza vidékén találhatóak. A Nógrád megyei véssett díszű fejfák kereszt alakúak. A véssett fejfák növényi mintákkal díszítettek. Egy töről kiinduló virágos, leveles indák tetején madár ül. A növény és madár elemek szimbólikus jelentésűek. Szimbólikus jelentést lát Csalog a sárközi fejfák körvonaláiban is.

A magyarság fejlett forma- és stílusérzékének kiváló tanui a *faragott kapuk*. Reánk faragott kapu nagyobb számban a Székelyföldről maradt. Az írásbeli hagyományok szerint nagykapuk díszítették majdnem az egész ország területén a falvakat körülvevő kerítések bejáratát. A székely kapuk eredete ma még nincs tisztázva. A múlt század kutatóinak egy része, Huszka hatása alatt, a kapukat díszítő motívumokat közvetlenül keleti eredetűnek vélte és a kapuk szerkezetében is ázsiai emléket vélt felfe-

dezni. Újabban az a gondolat is felmerült, hogy a románkori kapu szolgálhatott mintaképül. A kapubálványokat, székeleyesen „zábé”-kat, többnyire véséssel, az újabbakat faragással ékesítették. Sok esetben a kapubálványok díszítésén is találunk a faragás mellett színezést. A motívumnak és a technikának ezek a kapcsolatai, amelyek már az említett tárgyakon is megállapíthatók, föllelhetők a kapunál is. A vésett díszítéssel a mértani minták, a rozetták járnak itt is együtt, a faragással pedig a szabadabb kompozíció, a természeti formákat kedvelő növényi ornamentum. Ez a díszítómód és ezek a díszítő elemek a renaissance hatására terjedtek el, míg az előbbieket stílusukat valószínűleg románkori munkáktól nyerték. A régebbi, mértani jellegű, fűrészfogszerű, szalagos, csavart kötélre emlékeztető minta az újabb, tehát a növényi motívumokkal díszített kapukon is megtalálható, de csak már mint a kapuzábékon és a kapuív feletti két cikkelyen körülfutó növényi dísz szegélye.

A faragás azonban nemcsak a kapu díszítésére terjedt ki, hanem magára a házra is. A tornác oszlopaikat, a mestergerenda-tartót is díszesen faragták. A faragás mellett a ház díszítéséül a fűrészszel kivágott szegélydeszkák és a háromszögű ormok szolgálnak. Ezek motívumkincsei között az ismeretes szív- és tulipán-alakon, élre állított négyszögeken kívül a növényi ornamentika ismertebb alapelemei fordulnak főként elő, de megtalálhatók, valószínűleg városi befolyásra, a barokk és renaissance stukkó díszjeinek elemei is.

A ház külső díszítése mellett a szobák díszítésére is gondot fordítottak. A berendezés gazdagsága és színessége csak az utolsó században vált divatossá. A tisztaszoba díszét újabban a magasra rakott ágyak díszes párnái és egyéb, a gazdasszony kezét dicsérő szövött, vagy kézimunkával díszített holmi, régebben a faragott, később a festett bútorok adták meg.

A *bútorok* festését valószínűleg az úri divatból vették át. Díszítésükkel nem annyira a nép maga, mint inkább a körében élő kismesteremberek foglalkoztak. Az egyes korok stílus-változásai, díszítési módjai ezeken a bútorokon nyomon követhetők. Minta-képük az úri bútoron kívül Erdélyben valószínűleg a kazettás mennyezetek motívum-anyaga volt.

A festett bútorokat a díszítés felépítése szempontjából két

nagy csoportra oszthatjuk. Az egyikre jellemző a díszítendő felületnek kisebb mezőkre való felbontása, a mezőknek sokszor több kerettel való határolása, a másokra az egész felületnek egy foltban való megkomponálása. A díszítő elemek általában a növényvilágból kerülnek ki. A renaissance hatására vall a vázába helyezett csokroknek gyakori szerepe, a biedermeierére pedig a koszorúké.

Ezekon az alkotásokon a természethű ábrázolás szembeszökő. A formák lazábbak, a kompozíció szétesőbb, mint a faragott holmíknál. Ennek okát a díszítés módjában kell keresni. A festés technikája sokkal nagyobb szabadságra és természethűségre ad módot, mint az eddig ismertetett díszítő eljárások.

Nagy színgazdagságot a bútorok festésénél nem igen találunk. Két vagy három szín adja meg a színharmónia alapját. A bútorokat általában alapszínnel vonják be, leggyakrabban késsel vagy rozsdabarnával. A bútorfestés divatja is már szűnőfélben van, a vidéki mesternél furniros, vagy legalább is flauderott bútort rendelnek a fiatalok számára.

Agyagművesség

A nép körében használatos cseréptárgyakat két csoportba sorolhatjuk: az egyik az *edények* csoportja, a másik a *kályhacsempéké*. A cserépedények díszítésénél, akárcsak a fa, vagy szarú tárgyaknál, a megmunkálás, tehát a használati eszköz kialakításának módja, a díszítés mikéntje időnként változik. Az ősi díszítő eljárás a karcolás, az agyagzsinórral való díszítés volt, a festés, a rajzolás újabb keletű. Formáikra vonatkozólag kettős hatást különböztethetünk meg: az edények egy részének díszítése a fa és szarú tárgyak díszítésének, a karcolásnak mintájára készült. Alakjukban is ezekhez hasonlítanak. A másik részüket az úri házakban látott ón, réz, üveg edények mintájára formázták, díszítésük is ezekre hasonlít. Ezek az úri edényeket utánozni akaró agyagedények sem voltak azonban azelőtt ilyen sokszínűek, mint ma. A XVII. században a legdíszesebbeknek az úgynevezett „vászon korsó”-k mondhatók, ezeken fehér alapon barnás színű mértani dísz volt. Ugyancsak mértani elemek-

kel díszítik a felsőtiszavidéki edényeket is. Fazekasságunk díszítő művészetére a már említett két tényező mellett a legnagyobb hatást a *habánok* tették. A habánok Tirolból kiüzött szekta tagjai voltak, kiváló mesteremberek. Iparunkra más irányban is fejtek ki hatást, de fazekasaik befolyása volt a legerősebb. Ez részben mesterségbeli volt: kitűnően értettek a fehér ón-mázakhoz és a zománchoz, de a stílusra is hatottak. Ők terjesztették munkáik révén a magukkal hozott renaissance elemeket. A török hódoltság alatt sínylődő országrészek hatásuk elől el voltak zárva: itt a formák vaskosabbak, egyszerűbbek is. A fazekasmunkáknál élesen elkülönülnek a fazekas mesterek és a kontár fazekasok munkái. Az előbbieket a nagyobb mesterségbeli felkészültség, az utóbbiakat a nehézkesebb, vaskosabb külső díszítő forma jellemzi. Díszítésül általában mértani jellegű elemek, növényi elemek, az állatok közül majdnem kizárólag madarak szerepelnek. A tárgyak díszítésénél az egész felülettel számoltak. A fő motívum pl. a tányér mélyített közepére kerül, a tányér peremét rendszerint külső-belső szélén egyaránt keretezték. A keret között ütemesen ismétlődő mintaelemeket vagy mintasort festettek. Ugyancsak ezt a kompozíciót látjuk a *bokályokon* és a *kancsókon* is. Ezeknél az alsó és felső részükön több sor szegély vonul végig. Az alakos vagy virágos díszítő elemek a kancsó testesebb részén helyezkedtek el. Sajátos alkotások az úgynevezett „boros miskák”: emberi fejjel, törzsszerűvé mintázott kancsók, többnyire karcolt, tréfás felírral; a test díszítésénél vitézkötés és gomb ritkán hiányzik. A vitézkötés azonban csak díszítő szerepet tölt be, elhelyezése az emberi alak formáihoz csak ritkán alkalmazkodik.

A növényi eredetű textiliák díszítése

A kender és a lenvásznak egyik legrégebb keletű díszítési módja a színes fonalak bizonyos rendszer szerinti beszövésével keletkezett. Az ekként díszített vásznak a *szóttések*. Magától értetődik, hogy a díszek legkezdetlegesebbjei a vászonkötéssel kapcsolatos szövés technikával elérhető mértani díszek voltak. Ezeket otthon a legegyszerűbb osztóvátán is megszövhette a ház asszonynepe. A cifrább, bonyolultabb díszeket egészen a múlt szá-

zad derekáig csupán a takácsok készíthették. A takácsminták a vándorló takácslegények közvetítésével országszerte elterjedtek, kicsérélődtek. A céh felbomlásával ezek a minták leszálltak a néphez és a kezdetleges mintákkal keveredve élnek napjainkig is a kender- és lentermelő vidékeken. Ilyen, az egész ország területén mindenütt fellelhető, jellegzetes szőttesdíz a bokornak vagy fának két oldalára állított madaras, pávás, kakasos kompozíció.

Éppen azért, mert ez a díszítési mód a technika játékából alakult, a szőttesdíz forma és szín szempontjából megfigyelhető minden változására ez nyomja reá elsősorban bélyegét. A szövött díszek széle mindig zeg-zugos, lépcsős, lényegileg a dísz apró négyzetekből van összeállítva. A legegyszerűbb 2—3 cm széles, geometrikus jellegű díszek a mindennapi használatra szánt terítők végein maradtak fenn, a szélhez közel beszöve.

Különleges gonddal készítették a szőttes díszű kendőket az ország egyes részein, pl. a Bodroghözön, a születéstől a koporsóba tételig majd minden eseményre. „Születéskor a komaasszony komakendőbe kötve viszi az ebédet a gyermekágyas asszonynak. Lakodalom előtt vőfélykendőt kötnek maguk elé a hívogatóba induló legények. Az aratókoszorút szedett csíkos kendővel díszítik. Lakodalomba díszes kotri kendőt kötve sűrögnek-forognak a kendőből kalácsot osztogató leányok. Nem hiányzik a szedett csíkos kendő a temetéskor sem, amikor a halottat búcsúztató pap asztalát ékes asztalterítővel takarják le. A papnak, kántornak, nyoszolyó leányoknak megfelelő alkalommal adnak egy-egy emlék-kendő. A napi szükséglet céljaira készült szőttesek egyszerűbbek, sima csíkosak. Ilyenek a törülő-, gyúró- és törülköző kendők. A párnavégek is szépen mintáztak kifelé helyezett részükön” — írja Ebner (Gönyey).

A szőttes díszek feltelrendezése általában soros, kivételként említhetjük meg pl. a csíkiek egyfajta „felszedettes” párnájának „bütejé”-t (a párnahaj keskenyebb vége, „csup”-ja,) melynek a dísze mint a sakktábla, kockás, tehát terülő, szőnyegdíz jellegű, az egész felületet egyenletesen betöltő. A soros díszítésnél síma vászonkötésű rész után párhuzamos sorokban a vászon széltében futnak a díszek, így sorosan majd az egész terítőt befedve. A jellegzetes, vászonszéltében futó díszítési módnak a magyarázata az,

hogy majd az egész országban kizárólag csak a bevetőhöz (vetülék) használnak színes fonalat. Így a sordíszon belül egymás mellé lehet csak az ismétlődő formákat szőni, nem pedig egymás fölé. A parasztvászon szélessége kb. 60—70 cm, ezért ha nagyobb terítőt akarnak összeállítani, úgy szövik a csíkok egymásutánját, hogy két „széltet” egymás mellé téve azonos díszítő sorok kerüljenek egymagasságba. A bevető fonal régebben házi festésű kenderfonal volt, de újabban piros pamutfonalat vesznek a boltban erre a célra. Sőt nemcsak a mintához, de a síma vászon szövéséhez is sokszor kevernek pamutfonalat. Ez az új anyagra való áttérés azonban a szőttés díszek fejlődésmenetét lényegesen nem zavarta meg. A mintázathoz túlnyomóan piros színt használnak országszerte. Egyes vidékeken még egészen kevés fekete, illetőleg sötétkék járul a pirosához. Legismertebb szőttés-készítő vidékeink a Sárköz, a Palócság, a Bodroghköz és főként a keleti székelység.

A kenderhez hasonlóan szokásos a vékony gyapjúfonal szövése is, főként Erdélyben, szoknyára, rokolyára valónak. Itt a szoknya színes csíkjainak falvanként meghatározott, kötelező változatai vannak, de mindegyiken a piros szín az uralkodó.

Ugyancsak szövással készült — gyapjú bevetővel — a „székely *festékes*”: az ágyat, falat, asztalt borító szőnyeg. Legjellegzetesebb mintái mértaniak. Egy-egy nagyobb szőnyeget — akár csak a kenderterítőket — több „szél”-ből varrnak össze. Egy-egy szélen nagyfoltú geometrikus dísznek a felét szövik meg, úgy hogy a szélek összeerősítésére esik a szőnyegdísz tengelye. Szín szempontjából e szőnyegeken a mély vörös és kék szín a vezető, kevés fehér, vagy más világos szín emeli ki a minták magját, középpontját.

A textiliák egy másik jelentős csoportja, melynek díszítése ugyancsak az alapanyaghoz van kötve, már a hímzések sorába tartozik. Ezeknél a dísz nem közvetlenül az alapanyagba bedolgozott, hanem a kész alapanyagra, az alapszövet szálainak számozásával reávarrott, tüvel öltögetett fonalból alakul ki. Ezek a hímzések technikai megoldásuk, öltéseik után, *szálánvarrottak*, *keresztsemesek*, *ín-varrások* és *vagdalások* néven ismeretesek. Alkalmazásuk ugyanazokon a vászonneműkön lelhető fel, mint a szőttésdíszé.

Mintáik jellegzetessége a technika kötöttsége miatt sokban egyezik a szöttesekéivel. A szögletes határoló vonaltól óhajt a szilágysági és részben a rábaközi hímzés szabadulni olyképpen, hogy a mintaelemek szélét tűző vagy száröltéssel veszi körül, illetve kacsokkal teszi mozgalmassá. Sok esetben egészen azonos dísz is alkalmaznak a szöttesre és a szálánvarrottra. Tardon — tehát még egy községen belül is — egészen jól nyomon követhető, hogy a szöttesekről került át vagy 30—40 éve a minta a keresztzemes ingújj szélre. Az északabbra fekvő palócoknál a „szakácska” (fehér kender vászonkötény) legrégebb darabjainak alja régen szedettes szélű volt, majd ugyanerre a helyre került helyette a szötteshez hasonló keresztzemes és laposhímes dísz. Hasonlóképp szöttes-szálánvarrott mintaközösség tapasztalható majd egész Erdély területén, de főként a keleti székelyeknél. Ennek a hatásnak fordítottja kísérhető napjainkban figyelemmel: a szövés technika felelevenítésének és pártolásának hatására új mintákat keresve a szálánvarrottasok díszait másolják le szövéssel.

A szálánvarrottak motívum-elemei közül a geometrikus jellegűek erősebb iramban szorulnak háttérbe, mint az a szötteseknél tapasztalható. A legtöbb a geometrikus jellegű dísz a keleti székelység invarrássai között és az Erdély nyugati részén fellelhető vagdalásos technikával megoldott hímzések („fehéres”) között, viszont az ország más vidékein szinte egyedül a stilizált virágminta használatos. Szín szempontjából, akár a szötteseknél, a tiszta piros a leggyakoribb, de egyes vidékeken, főként a székely munkák közt, piros-kék összeállítást is találunk. Viszonylag újabb keletű a sokszínű fonallal hímzett, keresztzemes tardi kötény-típus.

Szálánvarrással mindig szélesebben-keskenyebben csíkot varrnak ki. A párnacsupon, a párna „bütejé”-n ezt a foltot leggyakrabban három mezőre bontják; két keskeny sor fog közre egy jóval szélesebb közép sáv-dísz. Ez a középső sor általában a tömöttebben kitöltött, míg a felső-alsó sorok csupán egészen primitív mértani választóvonalra állított, rendszerint három ágú „almaleveles” virágbokrok. A legtöbb vidéken a középső szélesebb csíkban ragadt meg a szöttesre emlékeztető, mértani jellegű dísz. Kalotaszeg, Torockó vidékén ugyan e helyett indás, kígyóvonalas renaissance-kori felépítésre utaló virágdíszeket is lelünk. Az

ország nyugati felén a tömött indás, szinte barokkos virágmegoldás a szélsorokkal való határolást sokszor már meg sem tűri. A vőfélykendők, dísztrőlők csoportjában Kalotaszegen, de a Palócságban is előfordul, hogy a hármastagoltság úgy váltakozik, hogy a keskeny határoló vonalra magasabb, felnyúló, az egész díszítésre jellemző „fásmadaras-tobzos” dísz állítanak, meghagyva alól a szekfüves, almás dísz, vagy a szekfüves-almás dísz és a fák közé még egy aránylag keskeny mértani dísz is iktatnak.

A vagdالásos, kalotaszegiesen „fehéres” hímzés jellemzője, hogy a szálszámolt lapos hímen kívül rendszerint fonalat vonnak ki az alapanyagból és ezzel az egész díszítés csipkeszerűvé válik. Jellegzetes ilyenfajta munkát találunk ma a nép közt Kalotaszegen és az egész ország területén a már csak hagyatékban ismert halotti lepedőkön. Ez utóbbiak madaras (kakasos) mintája országsszerre ismeretes volt; valószínűleg középkori eredetű dísz, a kakas a halál, illetve a túlvilági élet szimbóluma volna.

A ma közismert textildíszek zömét már nem köti az alapanyag, szabad rajzúak. Vonalvezetésük nagyrészt független a díszített felület texturájától, ugyancsak a díszítő foltok kivarrásához használt öltések is, mint amilyen a lapos hím, a lánc-, huroköltés típus.

Formagazdagság, vonalritmus, színhatás szempontjából a hímzések legszebbjeit a magyar ember öltözetdarabjain találjuk meg (a székelyeknél nem). Ezek díszjeinek ismertetését majd az ősi jellegű öltözetdarabok leírásával kapcsolatban adjuk, mert dísz, szabás, alapanyag, díszítő anyag és célszerűség oly szorosan összeforrt, hogy azt szétválasztva ismertetni nem is lehetséges. Ilyen díszített ruhadarabok: suba, ködmön, melles, szűr, főköttő, kendő, ing.

A Kis- és Nagy-kunságról régi gyapjú „hímes párnahaj”-ak kerültek elő, ilyet vagy ehhez hasonlót már a XIX. században sem készítettek. A háromsoros tagolású párnahajak középső tagja volt mindenütt a szélesebb, gazdagabb hímű, a felső-alsó pedig igen ritka virágú, kacsos dísz. Kompozícióját tekintve a középső sor renaissance-barokkos indás felépítésű, nehézkes, nagyfoltú virágokkal terhelt; a virágok nagy foltját koncentrikus sorokban futva egy-egy színárnyalat skálája bontja fel. A színek kellemes egymásba játszását elősegíti az egymásba kapaszkodó,

hullámosan, vagy zeg-zugosan egymáshoz símuló lapos öltések sora és a bolyhos, lágyfogású gyapjú. Ez az egyetlen népi hímzés, ahol a színárnyalás döntő szerephez jut. Leggyakrabban alkalmazott színei a piros, kék, sárga, zöld, barna árnyalata. Valószínűleg a felsőmagyarországi úri hímzéseknek a nép körébe szállt maradványa, a néprajz nyelvén „szállomány”.
 A nagykunsági párnák felépítése, szerkezete kezdetlegesebb, mint a kiskunságiaké, melyek stiláris szempontból a felvidéki úri párnahímekkel tartanak rokonságot.

Kalotaszegen a hímzésfajták egész sorát ismerik: szűr, szűcs, ingváll hímjeiken kívül a párnacsup, asztalterítő, rúdravaló, vőfélykendő, stb. mind hímzett. Technika szempontjából az applikációtól kezdve a legváltozatosabb öltésekig majd minden öltés fellelhető. Az általában ruhadíszeknél használt lapos és applikációs hímen kívül a legismertebb az „írás”, vagyis a kötött vonalú szálszámolásos vászonkivarrástól megkülönböztetendő, különleges hurkoló öltéssel, rajz után készített hímzés. A párnacsupokon, „hajtásos lepedő”-n található a legrégebb minták. A régi darabok alapanyaga bodor vagy fodorvászon volt. A hímzőfonal pedig legtöbbször piros, kék, fehér, esetleg fekete fejtő, vagy ritkábban gyapjúfonal. Öltésük két típusa a „kis- és nagyírásos”.

A díszítő elemek erősen stilizáltak, mindig növényi díszre vezethetők vissza. A változatos csoportosítás nagy mesterei a korommal rajzoló „író asszonyok”, akik az apró kitöltő elemeket oda sem vetik a vászonra, így ezt a hímvarró nő egyénien töltheti ki, ami a hímzésen többször ismétlődő, azonos díszek egyhangúságát igen kellemesen oldja fel. A párnacsup díszek itt is hármas tagolásúak, az asztalterítő díszei pedig rendszerint „tányéros”-ak, vagyis kerek folthatásúak.

Csak párnacsup, esetleg terítő díszeként ismeretes a mezősegi hímzés is, melynek hurok- lánc-öltéses technikája a kis írással rokon. A díszítő foltokat párhuzamosan futó hurok- és lánc sorok töltik ki. A párnahéjdíszek ugyancsak háromsoros tagolásúak. A növényi motívumok erősen stilizáltak, itt-ott állati forma is fellelhető az elemek között. Mindig csak egy színnel, legtöbbször pirossal varrják.

Az alapanyaghoz kötött szőttés és keresztiszemes díszek

mintáit vagy papírra rajzolva adják tovább, vagy magát a kész mintát kölcsönzik. A szabad vonalú hímzések díszeit egy-egy hozzáértő asszony „írja” közvetlenül, hol szép szóért, hol megtojtásért, az anyagra. Az előbbi módon közvetített minta természetesen rendesen csak kevesebb változással kerül másodszor is vászonra, míg az utóbbi egy ügyes, alkotó szellemű íróasszony keze alól legföljebb hasonlóan, de sohasem azonosan kerül ki.

A nép *viselete* csak az utolsó kb. 150 év alatt színesedett el, eladdig a népi viselet fehér volt. Éppen ezért különös gondot kell fordítanunk a még megőrzött, maguk szötte, fehér kender (esetleg len) vászon öltözet-darabok megfigyelésére. Ezek a ruhadarabok a mai viseletben mindinkább alsóruha sorba szorúlnak, legfeljebb nagymelegben, vagy nagymunka idején kerül le róluk a felső, színes ruha réteg.

Felsőtestén ember, asszony egyaránt inget (ümeget) visel, alsótestén pedig a férfi gatyát, a nő pendelyt (péntöt) hord. Tekintve, hogy a kender feldolgozása teljesen asszonyi munka, az alapanyagot, annak minden tulajdonságát az azt felhasználó, kivarró asszonyok igen jól ismerik. Minden vászonneműt, legyen az testi ruha, vagy akár ágynemű, a vászon szélességét tekintetbe véve, sőt alapul véve szabnak ki. A legtöbb alsóruhafélét különböző méretű téglalap és négyzet darabból állítják össze, ügyelve arra, hogy minél kevesebb anyag menjen veszendőbe. A hagyomány és az anyag tiszteletének tudható be az a jellemző szokás, hogy a régi alapanyagból szinte soha sem készítenek új szabású ruhadarabot, sőt ha új anyag használata terjed el a nép között, egy darabig, legtöbbször a hétköznapi ruhadarabokon, még a régi szabást alkalmazzák. Ugyancsak az anyag ismeretén és tiszteletén alapul az összevarrási, összeerősítési módok tömémenten gazdag változata is. A kendervásznat még ma is főként kézzel varrják, díszítik, míg a pamutvászonból való újabb keletű darabokat már legtöbbször géppel varratják. A régi kendervászon darabokon találjuk a legősibb öltési, széleldolgozási módokat, ezeket pamutvászonra átvinni majdnem lehetetlenség és ezért sajnálatos, hogy az első pillantásra egyszerű kender ruhadarabok gyűjtése meglehetősen későn indult meg, mikor már a technikák egy része feltehetőleg a régi kender ruhadarabbal együtt a használatból kiment.

A férfiingeket csak egyes vidékeken díszítik erősebben, így Kalotaszeg vidékén a bőujjú ing ujjaszegélyére fehérés hímmel geometrikus jellegű hímet varrnak; Zala és Somogy vármegyében az ing elejére, a gombolás két partjára 4—8 cm széles, szabadrajzú, főként lapos hímes és likacsos díszet varrnak, váltogatva ezt az ennél még valószínűleg ősbibb jellegű szegőzéses sorokkal. A régi típusú ingek díszei mind fehér, fénytelen pamutfonállal varrottak, az újabbak közt színes díszűt is lelünk, így például Matyóföldön, ahol a „borjúszájú” inget piros-kék hímmel varrják ki az ujja szélén, vállfolton és mellén.

A női ingeknek két fajtája van: a kizárólag csak alsónak viselt rövid, szűkujjú, régi szabású, ezt ahol még viselik, ma is kendervászonból készítik, és az ingvállnak nevezett, amit általában pamutvászonból, „gyócs”-ból szabnak ki, legtöbbször helyen könyökig, vagy valamivel könyökön alól érő bő ujjakkal. A szűkujjú, vállfoltos, „palátkás” ing teljesen dísztelen, de az ingváll már régen is egynéhány vidéken gyönyörű vékony, mintásan szövött „bíbor”-ból való volt, mint például Sárközön és az Ormányságban. A Sárközön arasznyi széles terület (szőnyeg) díszes himzést varrtak ki az ingvállon szőrpamutból és a feketével himzettre „islang”-ot, pillangókat (flitter) öltöttek fel. Mai napig is elég elevenen él az ingvállhímzés Kalotaszegen, ahol szinte községenként más-más jellegű a „vállfü” díszítése. Az egyik helyen tiszta írásos, máshelyen írásos és laposhímzés szerepel, a harmadik helyen teljesen hiányzik az írás után való varrás, hanem például bedolgozott rececsipke két oldalán keskeny díszítő öltések szoros egymás melletti sora alkotja az arasz széles díszet. Az egyik községben a vállat hangsúlyozva, ráncba szedve, keresztibe fut az ingválldísz, más községben a kar hosszában. Az előbb említett díszítési mód az egyik községben csak a leányok ingvállát illeti, míg a hosszában futó hím az asszonyok ingvállán szokásos. A fiatalság ingváll varrása vörös gyapjúval, az idősebbeké feketével készül.

Ritka még ma is viselt ruhadarabnál figyelhető meg, hogy két szél összeerősítése, összedolgozása módja egyúttal dísz is a ruhán, vagy legalább is e vonalak mentén fut a hím, illetőleg fedi azokat. Erre az ősi jellegű díszítő eljárásra vezethető vissza, hogy a kalotaszegi ingválldíszek, egészen kevés kivételtől

eltekintve, nem terülő, hanem sordísz jellegűek. A szélesebb díszítő folt sorokat írás után varrásnál rendszeren két keskenyebb-szélesebb egymásfölé varrt sor alkotja, míg a csupán díszítő öltések-ből ugyanilyen súlyú foltdíszhez 10—20 sort is kell párhuzamosan kivarni.

A pendely térdig, vagy valamivel azon alól érő korbca szedett, legalsó, díszítetlen kendervászon ruhadarab. A régi gatyák alsó szélét kirojtozták és ezzel kapcsolatban szellemesnél szellemesebb fonalmegakasztási, megszorítási módok maradtak fenn.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a nagy fehér háromszegletű vállkendő (Boldogon, az egész Palócságban és a Dunántúl is) újabb keletű. Anyaga vékony pamutvászon. Három sarkának díszítése nem azonos, mert a háton szépen kifekvő derékszögű sarkokra nagyobb foltú virágos, leveles hímet varrnak ki, mint a csípőn átvett két sarokra.

A fejre való kendőknek egynémely típusa kivarrott csupán: így a kalotaszegi négyszögletes menyecske-burkoló kendő, a „dulandlé”, melyen színes gyapjúfonallal csokor-virágos díszet találunk meglehetősen elnagyolt hímzésmóddal; hímzett a sárköziek „tekerődő menyecske” kendője is, a „bíbor”, amelynek szélén haránt, színes vékony selyemfonállal majdnem geometrikus formára leegyszerűsített, soros virágdísz futott. Mindkét kendő viselete már majdnem feledésbe ment. A még ma is ismeretes kis négyszögletes fejkendő megkötési módja és díszítése újabb keletű. Ennek a kendőnek is a hátra kerülő sarka van dúsan kivarrrva, úgyhogy egy fehér fejkendő és vállkendő palóc menyecske hátulról fejetetejétől majd lábhajlásig hímzéssel ékesített.

A bőr és a posztó díszítése

A viseletdaraboknak egy nagy része a kenderen és lenen kívül bőrből és gyapjúból kerül ki. Tekintettel arra, hogy a magyarság jórésze ősi soron állattartó volt, természetes, hogy igen értettek az állat szolgáltatta anyagok feldolgozásához és felhasználásához. Ezt bizonyítja pl. bolgár-török eredetű *ködmön* és *szücs* szavunk is. A juhászok egynémelyike még 50—70 év előtt is kész szücs volt, emellett értett a mintás szíjfonáshoz, díszes erszény

összeállításához és a szironyos, csattos szűrszij és bőröv (tüsző) készítéséhez is. A *szironyozás* tekinthető a bőrdíszítés egyik legősibbjének; lényege, hogy vékony, pár mm szélesre hasogatott, festett irha vagy hasi szijaeszkákat bizonyos mintázat szerint bevonnak a felhasított bőrbe, illetőleg ezzel a szalagocskával mintát varrnak a bőrre.

A „magyar szűcs” kismesterember, ő készítette szőrös bőrből, posztóborítás nélkül a bőr-ruhafélék egész sorát. Ezek közt a szórmeruhák közt egyaránt található ujjas és ujjatlan, derékig érő és bokát verő, testhez álló és palástszerű, asszony és embernek való. Ujjatlan a melles vagy mellrevaló; ebből Kalotaszegen készítették a legszebbeket, de viselték a Tiszántúl, Palócságban, Göcsejben. Ujjatlan a férfi bekecs is, amit a Tiszántúl viseltek. Az ujjas rövidebb-hosszabb ködmönnek legtöbb változatára ma a Palócság emlékezik, de viselték az egész ország területén. A bokáig testet fedő, legméltóságteljesebb palástszerű ruhadarab, a „suba”, Pestvármegyében volt főként honos, de csípőig érő változatát a somogyi és kiskunsági nők és a hódmezővásárhelyi emberek viselték. Bár a magyar szűcs már kismesterember volt, az általa készített ruhadarabokon kiütközik az ősi bőrviselet sok jellemzője. Így pl. az ősi hátibőr emléke a suba nyakán lévő kis báránybőr, mely minden szabás nélkül kerül a nyakra, ahogy hajdan a hátukra teríthették a birka bőrét. Általában minden bőr ruhadarab szabásánál arra törekednek, hogy minél kevesebb menjen veszendőbe; ezeknél — a vászonruhaféléktől eltérően — találunk íves szabás vonalakat is.

A bőr ruhadarabok alapszínéül leggyakrabban a sárgás-fehér, az egyszerű kidolgozással nyert szín marad, elütt ettől a karcagi és jász női kis suba és a jász asszonyok ködmönének színe, mert ezek majd mindig kávébarnára festettek voltak, fekete vagy zöld selyem hímmel. A bőr ruhadarabok díszítése eredetileg nagyrészt szegédsz és az összeerősítések. „állítások” mentén sarjadt ki. Régente fehér vagy piros csipkés irhabőrrel fedték erősítéskép a varrásokot, sőt irhaból nagyobb foltú díszeket is vágtak ki, amit azután elütő színű selyemmel vagy cérnával varrtak fel. Ezekhez kapcsolódik később a gyapjúszállal (berliner) vagy valódi sodrott vagy bontott selyemmel készített leveles, rózsás, lapos hímes kivarrás. A hímezés divatjának elterjedésével mind jobban

háttérbe szorul a síma vagy csipkézett szélű, lendületes vonalú bőrrátét dísz. Ma már a legtöbb esetben, — ha egyáltalán készítenek még effélét — a bőr és selyem, vagy bőr és gyapjúhímzés együtt jelentkezik. Ezeknek a díszeknek felépítése, minél régebbi darabról esik szó, annál inkább a ruhadarab szabásvonalához alkalmazkodik. A foltdíszek sohasem lendülnek át egyik szabott darabról a másikra. Elemeiket tekintve a szücsművészek nagyrészt bokorvirágosak, a díszek hol középtengelyesek, hol lendületesen elhajlók, de a szemközi díszek folthatása mindig egyensúlyban van. Hímzett soros díszek legtöbbször csak az összeerősítés irhája mellett, vagy azt díszítve rajta futnak. A legősibb rátétes és leggazdagabb színhatású szücsműveket ma a somogyi asszonyok ködmönein találjuk, a legartisztikusabban hangsúlyozza a felépítést, azaz a szabásvonalat a hódmezővásárhelyi suba díszítése; a szegedi, makói, csabai suba válltányérjain díszlik a leg-„cifrább” bokorvirág-hím; a legfinomabb öltésű a jászok subája volt. Lúdtollal írták a rajzokat „kékvízzel” (gálicos vízzel), majd tintával. A tányércifrán csak a két középső rózsa helyét jelölték meg, a többi díszet kirajzolás nélkül, közvetlenül hímezték.

Míg a ködmönök, mellesek bőrrátét virágai, „rózsái” túlnyomórészt pirosak és mindvégig azok is maradnak, a hímzett leveles-virágos részek mellette elszínesedtek. A szücsművészek legszebb darabjain a virágkozás a természet színeitől eltávolodott és a színhatás, színritmus kedvéért pl. vörös szárat, fekete leveleket, vagy indákat alkalmaz. Majd pedig a subánál az egyszínű hímzésre tértek át; a háború óta azonban egyáltalában nem is hímeznek. A legrégebbi típusú bőr ruhafélék a bőrrátétes virágdíszhez hasonló ősi díszítési módot őriznek a szíjfonásokban és a fém karikával kivert sallangokban. Ezek mindig két bőrszél összevarrása felett, illetőleg végén, helyezkednek el, ma — már csak díszként — de valószínűleg az ősi szíjjal való összeerősítés, összefonás emlékét őrizve. Hasonlóképpen felfedezhető a bekecsen és ködmönön, valamint egy másik régi subán a szironydísz is.

A cifra bőr ruhadarabok viselete a múlt század 60—70-es éveiben volt általános, most már az egész szücsművéség kiveszében van. A gyári áru mindjobban kiszorítja ezeket a drága, viszont több nemzedéket is kiszolgáló ruhadarabokat.

Az ősi jellegű népviselet másik felsőruha-csoportjának alapanyaga a gyapjú, amit a gyapjúsálak fonásával, szövésével és kallózásával vagy csupáncsak kallózással, ványolással nyernek. Ilyen alapanyag: a szűrposztó, abaposzó, daróc és a gubapokróc, valamint a nemez.

Általában a népi felsőruhafélékhez fehéritett szűrposztót használtak, ritkábban szürke és fekete színűt. Ez a ványolt vastag gyapjúsövet az időjárás viszontagságainak igen jól ellenállt, alapanyagát pedig egészen a mult század derekáig virágzó juátenyésztésünk bőven szolgáltatta, éppen ezért az alföldi és a peremvidéki falusi nép, de leghívebben a pásztorok rendje, legjellegzetesebb ruhadarabját, a „szürköpönyeget” ebből az anyagból készítette. A szűr olyan férfikabát, felöltő féle, amit nem öltének fel, hanem mindig csattos szíjjal az elején összefogva, vállraverse hordanak. Készítője a szürszabó volt, aki nemcsak szabta, varrta, de háznépe segítséggel hímezte is.

Az említett posztófajtából készült még jónéhány népművészeti szempontból kisebb jelentőségű öltözetdarab is, mint pl. a *zeke*, *condra*, *kankó* és a székelyek lábszárhoz feszülő „*harisnyá*”-nak nevezett nadrágja is.

A szür szabása — mint általában minden ősi jelleget őrző ruhadarabé — az anyag, a szűrposztó szélességén alapszik. Minden alkotó darab téglalap alakú, a szabásnál ívelő vonalat nem használnak. A kabát hossza, ujjá hossza, a gallér mérete és díszítése tekintetében vidékenként és a paraszti társadalom tagjainak, a rangban különböző pásztoroknak (csikós, gulyás, juhász, kanász) szüre közt is eltéréseket találhatunk. Így pl. az alföldi szűr hosszabb, a bihari rövidebb és gyakran álló galléros, a dunántúli kanászszűr is rövidebb az alföldinél, ujjá befenekelt, gallérja pedig olyan nagy, hogy esőben fejre borítva, igen jó védelmet nyújt. A matyószűr olyan virágos, hogy alig van „parasztja”, azaz díszítetlen felülete, míg másutt csak módjával díszítenek. A szűr díszei, mint azt Györffy nagy tanulmányában kimutatta, akár csak a bőrruhák díszei, elsősorban az összevarrások és felszegések mentén keletkeztek, tehát a legrégebben díszített rész a szűr „aszaja”, vagyis az a rész, ahol a karöltő alatt keresztben oldal-toldás van. Leggazdagabban díszített a szűr gallérja, eleje és alja. Az összevarrások és szegések mentének legrégebb díszje a külön-

bőző zeg-zugosra, vagy ívesre vágott szélposztó csík volt. Ehhez kapcsolódott később a rátétes „posztó virág” felvarrás, vagy a gyapjúhímzéses dísz. A szűrt „virágozták”. A mult század második feléről valók a leggazdagabban és legváltozatosabban kivarrott szűrők. Egyes vidékeken, pl. Biharban, Debrecen vidékén, majd áterjedve Kalotaszegre, a nagyrészt fekete színű posztórátét a jellegzetes szűrődíszítési mód. Díszítő elemeinek kialakulását elsősorban a díszítésre felhasznált anyag befolyásolja: rátétes, azaz applikált mintát csak a nem foszlós anyagból lehet kivágni. A vastag szűrőposztóra csak vastagabb anyagból alkalmas díszítést rakni, aminek szélét viszont nem lehet a bedolgozásnál aláhajlítani. Ehhez pedig olyan minták szükségesek, amelyekben egy különálló levélke sincs, szinte egyetlen konturvonallal körülfutható egy egész mintacsoport és minden rész összefüggően kapcsolódik. Ezért nem találunk ennél a technikánál soha elszórt díszet. A szűrők egyszínű díszítése is a díszül alkalmazott technikával magyarázható. A rátét általában fekete színű, legfeljebb egy-egy székfű kivágott virágfeje alá raknak piros, vagy itt-ott zöld posztót. A rátét szélét szinte láthatatlanul, a kivágott posztóval megegyező színű fonállal varrják le, ami nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a minták finoman ívelt vonalai minden zavaró megtörés nélkül, szépen kirajzolódjanak a fehéres alapanyagra.

A palócok színesen és parasztot alig hagyva, gazdagon hímeztek. A dunántúliak a többsoros vörös posztószegésekhez kapcsolták a „cifrá”-t, a fekete gyapjúfonallal hímzett, változatos rendben komponált félköríves díszeket. Ennek alapján valószínű, hogy a *cifraszűr* elnevezés eredetileg bizonyos elemmel kivarrt szűrt jelentett és nemcsak ékített, díszített ruhadarabot.

A forma gazdagságának, a színek játékanak sokkal nagyobb teret enged a hímzett dísz. A hímzett virágok egész sorát a természet közvetlen megfigyelése inspirálta, majd a fonal és az alapanyag vastagságának, a vidékenkénti ízléskülönbségnek befolyására egészen síkdíszítményekké váltak. A természethez szorosan kapcsolódó színek és formák (rózsa, rózsabimbó, székfű) a dekoratív összehatás kedvéért előbb a háttérbe szorultak, majd átalakultak és megváltoztak, „Pávaszem” motívumot a szűrőszabó nem ismert, minden alap nélkül ültették ezt a formaelnevezést a köztudatba. Egy-egy vidék a sok színű, de nem tarka hatást keltő díszet

kedveli, más vidék pedig eljut a teljesen egyszínnel való hímzéshez.

A díszítések feltelhelyezését illetőleg azt látjuk, hogy a régiebb, egyszerűbb szűrök „aszaj” díszei szorosabb csíokban követik az összevarrást, illetőleg a posztócsipkével együtt alkottak soros díszet. A későbbi fejlődési fokon azt találjuk, hogy a nagy foltú, tömött virágzásokat, főként a szűr gallérja sarkán, azaz alján és az elején helyezték el. A Nagykunságon a fő díszeket lezárt sordíszot adó, leveles-virágos hullámvonalas díszel „koszorú”-val kötötték össze, a nagy foltok bokros-cserepes-bokrétás díszeknek tengely-beállítása mindig hangsúlyozza a sarok felező vonalát, vagy a gallért felező tengelyt, készüljön az akár rátéttel, akár hímzéssel.

A szűr viselete kihalófélben van, már csak a pásztornép körében lelhető fel; a régi hozzáértő szűrészabó mesterek elhalnak, újjak pedig alig kerülnek. Pedig „a szűrhimzést a szücs-hímzéssel együtt a magyarság legeredetibb és legsajátosabb hímzésének tekinthetjük” — állapítja meg Györffy. A szűrvisélet emlékét az erdélyi szászok őrzik még itt-ott, szüreik szabása az alföldi magyarokéra üt, de díszítése annak nyomába sem léphet.

Ahol a szűr vagy bőrködmön viselete nem volt szokásos, behúzódik a XVIII. században észak-kelet felől a guba-visélet. De ez már népművészeti szempontból nem jelentős darab.

A magyar népviselet jellemző vonásai

Az ősi jellegű, népművészeti szempontból jelentősebb viselet-darabok után szólnunk kell általában a magyar népviselet legjelentősebb sajátosságairól is, mivel az öltözet, az öltözködés mikéntje szintén nagyrészt a nép lelkének esztétikai megnyilatkozása.

Végigtekintve az ország mai földhöz kötött falusi magyar népén, megfigyelhetjük, hogy csupán egyes vidékek népi öltözetét illetjük „népviselet” szóval. Népviseleten — Györffy meghatározásával élve — azt a viseletet értjük, amelynek anyagát a nép maga termeli és a ruhát ebből az anyagból maga készíti. Tágabb értelemben népviseletnek szoktuk mondani azt a viseletet is, amelynek anyagát nem a nép kezemunkája szolgáltatja, sőt magát

a ruhát sem a nép, hanem a belőle kiemelkedő kismesterember készíti, a nép ízlése szerint, hagyományos formára. Tehát ebből a meghatározásból kiviláglik, hogy ahol a nép megőrzött valamennyit az ősi kender-len, bőr, gyapjú öltözetdarabok, valamint a magyar szücsök és szürszabó készítette ruhadarabok közül, ott vannak népviseleti szigeteink.

A népviselet alapját tehát a hagyományos ruhadarabokhoz való ragaszkodás veti meg, ezt azután kifejlődésében vidékenként, változatainak kialakulásában más és más oldalról érkező hatás befolyásolja.

Érintettük már, hogy a nép viselete ősi soron fehér jellegű volt. Még a közelmúltban is volt olyan sárközi szzony, aki emlékezett rá, hogy mikor váltotta fel a fehérret a piros rokolya. Más vidéken meg a fehérret a múlt század derekán általánossá vált kékfestő viselet szorította háttérbe. A fehér szín tisztelete legtovább a néphittel kapcsolatban maradt fenn, így például mint a gyász színe, hagyománytiszteletből sokáig megmaradt Somogy egyes községeiben; a palócoknál Toldon emlékezett még egy idős asszony arra, hogy öreganyját a régi szokás szerint talpig fehérbe temették el. Ugyancsak őrzik a fehér színt az esküvő alkalmával és a „Mária lány” viseletében. Egy községen belül a más-más felekezethez tartozók viselete is sokszor eltér, így például: Csökölyön (Somogy vm.). Hasonló jelenségről emlékeznek meg a régi szegedi leírások is.

Igen lényeges, hogy a városi, illetve úri osztály viselete milyen közel férkőzik egy-egy vidék lelkéhez. Van, ahol csak régebben átvett és már áthasonított egyes viseletdarabokkal találkozunk, mint például a székelyek „csepez”-ével, bodros főkötőjével, vagy a sárköziek bluzával, más helyen viszont a közeli városi iparososztály viselete egy-két emberöltő alatt egy egész vidéket teljesen kivetkőztet a régi viseletből.

Népművészeti szempontból fontos tényező például a szomszédos, határos népek viseletének hatása. Ilyen hatást figyelhetünk meg a baranyai, sőt sárközi viseletben felcsillanó délszlávos elemekben. Lényeges változást okozhat a viseletalakulásban az új anyagok térhódítása is. Ezeknek anyagbeli, színbeli sajátosságai mindig rányomják bélyegüket a népviseletre. A század végén a kereskedők kihasználva a nép színt és csillogást kedvelő hajla-

mát, olyan árukkal árasztották el a falut, melyek a régi hagyományokkal homlokegyenest ellenkeztek és ezeknek még csak módjával való alkalmazása is észrevétlen szakítást jelenthet az ősi viselet jellegével. Így például bekerült a műselyemfonal használata, amivel a matyó asszony általában a maga használatára szánt darabokat még csak elvétele hímezi, azonban a rendelésre készített tömegáru éles, nyers színei színérzékét befolyásolják. A síma, könnyen csúszó fonallal szaporább a bér munka és leszoktatja őket még a maguknak varrt darabokon is a több időt, türelmet kívánó technikáról, munkafajtákról. A műselyem olcsóbb, könnyebben beszerezhető, mint a „bontott selyem”, az újabb keletű fekete klott kötének egy részét már ezzel varrják ki, holott a rajz még a régi típusú. A csillogó flitter, drága islang és fémcsipke használata a tolnaiakat, a matyókat úgy hatalmába kerítette, hogy egy-egy leány kiházásítása majd anyagi romlásba viszi a családot. Nem is szólva arról az izlésbeli elferdülésről, ami a brokátoknak, atlaszoknak és általában a nehéz selymeknek egy-egy jómódú csoport népviseletébe való bekerülésével lépett fel.

Legismertebb népviselet őrző vidékeink a Dunántúlon Kapuvár vidéke, Baranya és Somogy vm. nagyrésze, Sárköz; az Alföldön Kalocsa vidéke és két-három helyen a pusztai pásztorság; Észak-Magyarországon a Palócföld; Erdélyben Kalotaszeg vidéke és a Székelyföld.

A férfiak régi ruhadarabjai közül az ing-gatya viseletét a földművelő nép főként a nagymunka idején (aratásban) ölti még ma is magára. A pásztoroknak, főként a csikósoknak s gulyásoknak napjainkig is a legmegfelelőbb viselete, a szűr és bőr viseleti darabokkal egyetemben. A székelyek a régi lábszárhoz feszülő harisnya viseletüket őrzik. A magyar falusi földműves emberek ma már majd mind a régi városias jellegű, fekete, testhez álló, posztó felsőruhák viseletéhez fordultak, ritka esetben szedve elő, ha egyáltalán még kerül efféle, a bőr és szűrposztó öltözetdarabokat.

A női viseletre jellemző a „darázs derék” kedvelése, amit úgy érnek el, hogy beszorítják erősen a derekukat a szoknya korccal, erősítik a csípőrészt több rendbeli ráncolt szoknyával. A hétköznapi öltözethez országsszerte csak két-három szoknyát vesznek fel, de az ünneplőhöz sok helyen (Palócság, Sárköz) 10—20-at is. A szoknya hossza vidékenként különböző, így például Kapu-

vár, Kalotaszeg vidékén általában bokáig érő, a székelyeknél fél lábszárig ér, a bényi (Esztergom vm.) és a bujákiaké (Nógrád vm.) a másik szélső határ: itt alig fedí a térdet. A matyók közismert harangalakra kilendülő szoknyájukat csak kb. a századforduló óta viselik. A bényiek testarányukat szinte megváltoztatják azzal, hogy a szoknyát legalább egy arasszal a rendes derékvonal alatt kötik meg; ezáltal a szoknyájuk, amely már anélkül is alig ér térdig, igen-igen rövidke és szétállónak tűnik fel. Csupán Kalotaszegen maradt fenn napjainkig is a keleties, elől összevarratlan szoknyának viselete. Ezt úgy hordják, hogy a szoknya, „muszuly” két alsó csücskét a derékkorcba nyomják és ezáltal a muszuly színes alábélelése hosszú csíkban kivillan.

Ahol még ingvállat őriznek, inkább a vállakat erősítik, szélesítik, így főként a kalotaszegiek, torockóiak és részben a székelyek és palócok. Erre szolgál a mell elfedésén kívül a nagy háromszegletű kendők legtöbb fajtája. Ahol az ingváll és pruszlik viseletet levetették, ott a városi viselet bluzainak áthasonított formáját öltik fel a ráncos, bő szoknyához.

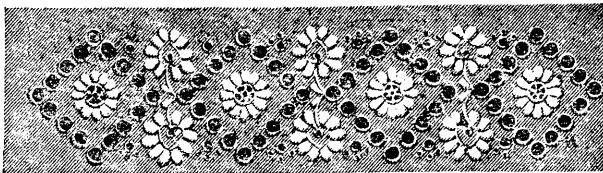
A legtöbb ősi hagyományt a nők a haj- és fejviseletükben őrizték meg. Majd minden vidéken fellelhető még például az ősi kontyfedő vászon, ha különben a népviseletből már egészen ki is vetkőztek. A főkötők népművészeti szempontból különösen jelentősek. Ezeknek szabása sok ősiséget őriz; hímzésük, díszük majd minden textildíszítő technikát felölel. Említésre legméltóbb a sárköziek fehérrel hímzett, fekete kis főkötője, a Palócság egyik-másik falujában honos fehérhímes vászonfőkötők és a kalotaszegiek gyapjú vagy pamut hímes hálózott menyecske főkötői. Nincs még egy viseletdarab, amelyen a szín életkor-jelző szerepe oly törvényszerűen kötelező jellegű volna, napjainkig is, mint a főkötőn, illetve fejdíszben. A főkötő egy nagyobb csoportja teljesen fejhez simuló, puha, más része süvegszerű, kemény vázra felerősített fejdísz. Az újdonsült asszonyok ünneplő fejviseletét a fehér kendő, illetőleg a világos, főként piros művirágos, vagy szalagos díszítés jellemzi. Ezeket a főkötőket néhány hétig, de legfeljebb az első gyermek megérkezéséig vékony kendőfajtákkal fedik (Bulázó-bíbor kendő, dulandlé), a 25—30 éves korban a piros színű virágok, szalagok közé bordó, vagy kék színű vegyül, a szalag és virágdísz a főkötőn mind kevesebb lesz, a középkorú nőknél már

egészen el is tűnik. A legvégül megmaradó kicsi fehér vászon kontyfedőt idővel barna, fekete kendővel borítják be.

A leányok fejdíszé a párta volt, amelynek legősibb karika-párta típusát a kalotaszegi hólyag-gyöngyös párta őrzi; a sárköziek régi tülkös pártája egészen feledésbe ment és ma egy újabb keletű, művirágdíszes, három részes bársonyos fejdísz helyettesíti. Általában a lányok hajadonfótt leeresztett hajjal, az asszonyok kontyos, bekötött fejjel járnak.

A magyarságnál még fellelhető az a régi szokás, hogy az apró gyermekek ruházata a felnőttekének kicsinyített mása, valamint az, hogy a ruházkodás a vallási alkalmakhoz van hangolva. Örömnépeken a fehér, illetőleg a világos színek viselete, gyász-ünnepken pedig az ezektől és az eleven színektől való tartózkodás és a barna-fekete viselete szokásos.

A fentiekben megkíséreltük a magyar díszítőművészet legjellemzőbb jegyeinek összefoglalását. Tudatában vagyunk azonban annak, hogy az ilyen összefoglalásra való törekvésnél az apróbb jegyek ismertetése teljesen elmarad, holott a finomságokban eltérő részletek színezik, élményszerűsítik, telítik étellel a népművészeti ismereteket. A tárgyi és elméleti ismeretek önmagukban még nem elegendők a népművészet megértéséhez, a leglényegesebb az alkotó magyar falusi ember megismerése. Csak az, aki a magyar ember lelkét ismeri, értheti meg valóban annak művészi megnyilatkozását is.

Boldogi kendő széldíszé.